

RADOSŁAW ZYZIK

**OBRAZ CZŁOWIEKA
W TEORII
OŚWIADCZEŃ WOLI**

**PERSPEKTYWA NEURONAUKI POZNAWCZEJ
I PSYCHOLOGII**

AKADEMIA IGNATIANUM W KRAKOWIE

WYDAWNICTWO WAM

KRAKÓW 2016

© Akademia Ignatianum w Krakowie, 2016
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków • tel. 12 39 99 620 • faks 12 39 99 501
wydawnictwo@ignatianum.edu.pl • www.wydawnictwo.ignatianum.edu.pl

Publikacja dofinansowana
ze środków przeznaczonych na działalność statutową
Wydziału Pedagogicznego Akademii Ignatianum w Krakowie

Recenzenci

Ks. dr hab. Wojciech P. Grygiel FSSP
Dr hab. Mateusz Stępień

Redaktor prowadzący Roman Małecki

Projekt okładki PHOTO DESIGN – Lesław Sławiński
Na okładce: Edwin D. Babbitt, *Pole psychomagnetyczne człowieka* (1878)

Typografia i łamanie Jacek Zaryczny

ISBN 978-83-7614-313-2 (AIK)
ISBN 978-83-277-1380-3 (WAM)

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl
www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA
tel. 12 62 93 260
e.wydawnictwowam.pl

Drukarnia K&K • Kraków

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Rozdział I. Preliminaria	11
1. Neuronauka poznawcza	11
2. Neuroprawo. Pola zastosowań	14
2.1. Neuroprawo a życie wewnętrzne człowieka	15
2.2. Neuroprawo a problematyka zachowań	23
2.3. Strategia <i>top-down</i> i <i>bottom-up</i>	26
2.4. Niedopracowany projekt badawczy?	28
3. Pytania metateoretyczne	33
3.1. Pomiedzy naturalizmem i antynaturalizmem	34
3.2. Błąd mereologiczny	42
3.3. Prawo z perspektywy interdyscyplinarnej	45
4. Podsumowanie	52
Rozdział II. Rekonstrukcja obrazu człowieka w prawie cywilnym	57
1. Osoba fizyczna a człowiek	58
2. Model podejmowania decyzji, czyli teoria oświadczeń woli	68
3. Wady oświadczenia woli	76
3.1. Brak świadomości lub swobody	78
3.2. Pozorność	84
3.3. Błąd i podstęp	86
3.4. Groźba	90
3.5. Podsumowanie	91
4. W poszukiwaniu podstaw teorii oświadczenia woli	92
4.1. Teoria woli	93
4.2. Teoria oświadczenia i zobowiązania	98
4.3. Teoria oświadczeń woli – ewolucja poglądów doktryny	102
4.4. Metody wykładni a teorie oświadczeń woli	106
5. Teoria działania Rudolfa von Iheringa	109
6. Psychologiczne podstawy teorii działania	113
7. Podsumowanie	118

Rozdział III. Człowiek z perspektywy neuronauki poznawczej	121
1. Wprowadzenie	121
2. Trylogia psychiczna	124
2.1. Poznanie	126
2.2. Emocje	132
2.3. Motywacja	145
3. Model(e) podejmowania decyzji	157
4. Podsumowanie	167
Rozdział IV. Ku nowej teorii oświadczeń woli	171
1. Wprowadzenie	171
2. Model konsumenta. Analiza pojęciowa	172
2.1. Konsument oświecony. Analiza dogmatycznoprawna	176
2.2. Zachowania konsumentkie. Analiza psychologiczna	182
3. Perspektywy wypracowania nowej teorii oświadczeń woli	188
4. Podsumowanie	197
Zakończenie	199
Bibliografia	211
Summary	223
Indeks osób	225

WSTĘP

W centrum zainteresowania nauk prawnych jest człowiek i jego aktywność. Nie inaczej jest w przypadku niektórych dyscyplin naukowych zaliczanych do nauk społecznych i nauk o życiu. Ich przedmiotem, choć inaczej sformułowanym, jest także człowiek. Nauki o których mowa, to przede wszystkim neuronauka poznawcza, genetyka behawioralna, psychologia poznawcza i społeczna, ekonomia behawioralna oraz szeroko rozumiane nauki ewolucyjne. Choć niewątpliwie prawo i owe dyscypliny wiele dzieli, by wymienić narzędzia, metody badawcze i cele, to łączy ich – mówiąc ogólnie – chęć zrozumienia człowieka i jego działań.

Nauki prawne – wliczając do nich szeroko rozumianą dogmatykę, teorię, filozofię, historię i politykę prawa – nie mają zasadniczo na celu odkrywania natury człowieka. Z kolei celem obowiązujących reguł prawnych jest nic innego, jak kierowanie zachowaniem podmiotów prawa. Reguły prawa pozytywnego, nakazy prawa religijnego, czy rozkazy króla mają zachęcać ich adresatów do pożądanых zachowań lub powstrzymać ich od działań szkodliwych z punktu widzenia prawodawcy, lokalnej społeczności lub całego społeczeństwa. Prawo, w takim podstawowym rozumieniu, jest narzędziem celowego wpływu na zachowania ludzi¹. Nauki prawne nie ograniczają się do wykorzystywania relewantnej z ich perspektywy wiedzy o człowieku, lecz przede wszystkim ich celem jest jej wykorzystanie w taki sposób, aby można było pokierować funkcjonowaniem jednostek, grup i całych społeczeństw w sposób, który wydaje się być w określonym miejscu i czasie najbardziej odpowiedni².

Lon Fuller uważał, że prawo jest najstarszą i najbogatszą dyscypliną spośród wszystkich nauk społecznych. Zgodnie z jego poglądem, to sędziowie na długo przed filozofami, psychologami i ekonomistami

¹ J. Wróblewski, *Zasady tworzenia prawa*, Warszawa 1989, s. 8.

² L. Petrażycki, *O nauce, prawie i moralności. Pisma wybrane*, Warszawa 1985, s. 157.

studiowali człowieka i jego zachowanie. To filozofowie, psychologowie i ekonomiści wykorzystywali wiedzę prawników, którą owi nabyli w toku wykonywania swojego zawodu. Musieli przecież poznać naturę człowieka, by dyskutować o zamiarze, winie, poczytalności, wolności decyzji i odpowiedzialności³. Fuller idzie dalej, twierdząc, że nawet dzisiaj wiedza o człowieku ukryta w książkach prawniczych zawiera niekiedy głębszą mądrość aniżeli wiedza, którą możemy odnaleźć w psychologii i innych dyscyplinach naukowych⁴. Choć można niemal bez zastanowienia podpisać się pod wcześniejszymi tezami Fullera, to ta ostatnia nie jest już dziś tak oczywista, jak jeszcze kilkadziesiąt lat temu. Bezprecedensowy, nieobserwowany dotychczas w nauce rozwój dyscyplin naukowych, których głównym przedmiotem badań jest człowiek i jego aktywność, sprawił, że role się odwróciły. To, co było prawdą w latach 60. XX wieku, dzisiaj przestało nią być. Obecnie to sędzia powinien w podręcznikach naukowych szukać prawdy o naturze ludzkiej i funkcjonowaniu człowieka. Wiek XX był wiekiem fizyki, nie bez przyczyny mówi się, że wiek XXI będzie wiekiem biologii⁵.

Pytanie, na które chcemy w tej pracy udzielić odpowiedzi, brzmi: jeśli prawo cywilne zakłada określoną wizję człowieka, to czy może być ona uaktualniona dzięki wykorzystaniu osiągnięć neuronauki poznawczej? W tym celu postaramy się o porównanie dwóch antropologii. W pierwszej kolejności należy sprawdzić czy prawo cywilne zakłada jakąkolwiek wizję człowieka i przyjmuje założenia dotyczące sposobów jego funkcjonowania. Jeśli odpowiedź okaże się pozytywna, to następnie należy zrekonstruować, na ile to możliwe, założenia antropologiczne leżące u jego podstaw. Uprzedzając nieco tok rozumowania, poszukiwania będą zawężone do tej części kodeksu cywilnego, która dotyczy oświadczeń woli. W naszym mniemaniu to właśnie tutaj, w przypadku przepisów kluczowych dla prawa cywilnego, należy szukać zarysów „cywilistycznego” obrazu człowieka.

Drugi poszukiwany obraz człowieka to ten, o którym Fuller pisze, że można odnaleźć go w podręcznikach psychologii. Choć Fuller

³ L.L. Fuller, *Anatomia prawa*, przeł. R. Tokarczyk, Lublin 1993, s. 10.

⁴ Tamże.

⁵ F.C. Kafatos, T. Eisner, *Unification in the Century of Biology*, „Science” 2004, t. 303, nr 5662, s. 1257; C. Venter, D. Cohen, *The Century of Biology*, „New Perspectives Quarterly” 2004, t. 21, nr 4, s. 73-77.

pisząc *Anatomię prawa* słusznie zakładał, że to psychologia jest tą dziedziną, która o człowieku może powiedzieć najwięcej, to nasze poszukiwania skoncentrują się na dyscyplinie naukowej, której w czasach, gdy Fuller zajął swoje stanowisko, jeszcze nie było, czyli na neuronauce poznawczej.

Przedmiotem analizy nie będą jednak wszelkie rezultaty osiągnięte przez neuronaukowców, ponieważ niewątpliwie ich liczba jest dzisiaj tak znaczna, że mijałoby się to z celem pracy. W związku z tym, w celu ograniczenia pola poszukiwań, skupimy się przede wszystkim na zrekonstruowaniu tych cech człowieka, które mają największe znaczenie dla prawa cywilnego. Nie będzie to kompleksowy raport ze stanu badań współczesnej neuronauki poznawczej, ale rekonstrukcja podstawowych cech człowieka i procesów decyzyjnych, relewantnych z punktu widzenia celów pracy.

Na „obraz człowieka” składać się będą dwa powiązane elementy. Pierwszym jest „ogólny obraz człowieka”, czyli jego cechy charakterystyczne, ważne dla systemu prawa. Zostanie podjęta próba udzielenia odpowiedzi na pytanie o stopień racjonalności człowieka i jego zdolności poznawczych, rolę emocji i procesów motywacyjnych. Skoncentrujemy się na podstawowych właściwościach psychiki analizowanej z perspektywy współczesnej neuronauki poznawczej. Drugim elementem jest model podejmowania decyzji, czyli zdolność do wykonywania działań relewantnych z punktu widzenia systemu prawa. W naszej analizie postaramy się uzyskać odpowiedź na pytanie, jakimi narzędziami dysponuje człowiek podejmujący decyzje i jakie przyjmuje strategie radzenia sobie w sytuacjach decyzyjnych?

Zanim jednak uda się porównać te dwa obrazy człowieka, najpierw należy je zidentyfikować. Nie bez znaczenia jest fakt, że prawo cywilne i neuronauka poznawcza posługują się zupełnie odmienną siatką pojęciową. Próbując zrekonstruować ogólny obraz człowieka w prawie cywilnym, zadamy następujące pytania: czy i w jakim zakresie człowiek jest racjonalny? Jaka jest rola emocji, rozumu i woli w jego mechanizmie psychicznym? To oczywiście tylko przykłady pytań, które pomogą w uzyskaniu ogólnego obrazu człowieka.

Drugim ważnym elementem jest model podejmowania decyzji, czyli opis tych wszystkich cech człowieka, które mają znaczenie dla sposobu podejmowania przez niego decyzji. Starając się

zidentyfikować ów model, musieliśmy ustalić bardziej szczegółowe kwestie, choćby takie jak: czy zgodnie z założeniami prawa cywilnego ludzie podejmując decyzje kierują się przede wszystkim rozsądkiem czy emocjami? W jaki sposób opisywana jest rola kluczowego w teorii prawa pojęcia, czyli „woli” w procesie decyzyjnym? Co ogranicza lub może ograniczać swobodę decyzyjną? W jaki sposób podmioty prawa segregują i wykorzystują relewantne informacje? Tak uzyskany obraz nie będzie oczywiście kompletny. Założenia dotyczące człowieka i sposobu jego działania nie są wynikiem systematycznego namysłu nad stanem ludzkiej kondycji. Nie powinno to zresztą nikogo dziwić, ponieważ nie jest to podstawowym celem żadnej gałęzi prawa.

Kolejnym etapem w analizie będzie rekonstrukcja obrazu człowieka z perspektywy neuronauki poznawczej i nauk z nią spokrewnionych. Celem neuronauki poznawczej są studia nad biologicznymi podstawami procesów poznawczych. Zmierzają one do udzielenia odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób zdolności poznawcze człowieka są zależne od zachodzących procesów biologicznych⁶. Podobnie jak w przypadku prawa cywilnego, obraz neuronaukowy będzie się składał z tych samych dwóch elementów.

Następnie należy ocenić stopień spójności pomiędzy cywilistycznym obrazem człowieka a jego naukowym odpowiednikiem, a także wyjaśnić, dlaczego założenia każdego systemu normatywnego, a w szczególności prawa, powinny – w miarę możliwości – pozostawać w zgodzie z aktualnym stanem nauki i osiągnięciami naukowymi.

Rezultatem przeprowadzonych w pracy ustaleń będzie odpowiedź na pytanie, czy zmiana obrazu człowieka z „cywilistycznego” na – nazwijmy go roboczo – „neuronaukowy” może mieć znaczenie dla prawa cywilnego. W razie udzielenia odpowiedzi pozytywnej zostaną zilustrowane przykłady możliwości wdrożenia owych zmian. Zatrzymanie się jedynie na etapie ustaleń teoretycznych w niewystarczający sposób pokażąby, jaką rolę neuronauka poznawcza, ale i inne dyscypliny naukowe, takie jak psychologia poznawcza i społeczna, mogą odegrać w myśleniu o prawie, jego stosowaniu, a przede wszystkim także w jego tworzeniu.

⁶ Zob. M. Eysenck, *Fundamentals of Cognition*, Second Edition, Oxford 2012; M.S. Gazzaniga, R. Ivry, G.R. Mangun, *Fundamentals of Cognitive Neuroscience*, New York 1998; M. Moskowitz, *Reading Minds: A Guide to the Cognitive Neuroscience Revolution*, London 2010.